

Petri György tervezett Petőfi-regényének lehetséges kontextusai*

Petri György egyik legfontosabb politikai versében (*Egy fényképre, amelyen kezdet ráznak. 1948. június 12.*), meglehetősen váratlanul, hiszen a vers XX. századi történelmi eseményre utal, hangzanak fel a következő sorok: „tanúm és bírám legyen Petőfi Sándor, / hogy a szabadság szent szavát ajkamra / parancsolólag többé nem veszem” – s e sorok látványosan mutatják fel Petri Petőfihez való viszonyának kettősségét. Hiszen míg a megemléített költő-előd mint kétségbevonhatatlan tekintély idéztetik meg, akinek bizonyos fensőbbiséget, úgy látszik, a kései utód is elismeri, addig a szöveg távolságtartást is mutat; mintha a költő tartózkodnék elődje szabadság-ideájának és szabadság-propagandájának elfogadásától, s ezáltal mintha a szabadság szentségének szóba hozása is ironikus fénybe kerülne: hiszen a megelőző sorokban a „nem szabad” kitétel elutasítása fogalmazódik meg – vagyis, paradox módon, éppen a *tiltás* letiltása vonzza maga után a szabadság parancsának is visszavonását, bizonyára egy másképpen, radikálisan individuálisan értelmezhető szabadság-fogalom jegyében.

S valóban: Petrinek Petőfihez való viszonya ellentmondásos volt: emlékezések szerint a hatvanas-hetvenes években tanulmányt készült írni arról, hogy milyen rossz költő Petőfi, gyűjtögette hozzá a bizonyító idézeteket¹, s mikor, interjúiban, költészetéről, költészetének politikai vonatkozásairól beszél, Petőfit csak mint politikai tényezőt említi, sőt van olyan számvetése is, melyben a jelentős magyar politikai költők felsorolásakor Petőfinek a neve sem bukkan fel²; ama verse pedig, amely címével is megidézi Petőfit (*Sándorhoz*), Petőfi költészetéről semminemű véleményét nem nyilvánít, csak mintegy

* A Szegedi Tudományegyetem BTK Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék és az SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék 2023. november 23-án PETRI 80 címmel tudományos konferenciát rendezett Petri György születésének 80. évfordulója alkalmából a Grand Café, a Szépirók Társasága, a Műút és az SZTE HÖK támogatásával (Szervezők: Bencsik Orsolya és Szabó Gábor). Margócsy István, Pataky Adrienn, Marko Čudić, Tóth Ákos lapszámunkban szereplő írásai a szerzők konferencián elhangzott előadásának bővített, átdolgozott változatai.

¹ Várady Szabolcs szíves szóbeli közlése

² „Nem robbanás, csak összeomlás”. Beszélgetés Petri Györggyel (kérdező: H. Paetzke). *Magyar Füzetek* 18. (1987): 145. -- https://opac.dia.hu/record/-/record/display/manifestation/Petri_Gyorgy-Proza_drama_vers_naplok_es_egyebek-02420/43ffdbc3-cd2f-44ca-aff7-0d71c65973b0/solr/0/24/4/7/authorOrder/ASC

elégikusan utal a nagyszabású költői vállalkozás elkerülhetetlen kudarcára („Sors, nyiss nekem tért. / Majd nyit. / Szóval téged olvasgatlak / ez őszben, melynek nem is volt nyara”). Persze e versnek már megvan az az érdekessége, mondhatnám, újdonsága, hogy benne Petri – megjelent írásai alapján – először hivatkozik Petőfinek *verseire*; a megelőzőkben, úgy látszik, Petőfinek kizárólag szerepvállalása és figurája (esetleg: költői imágója) keltette fel érdeklődését – ami persze magától értetődik: Petri, aki a maga költészetét a képviselői költészet modelljével *szemben* építette ki (elsősorban persze az aktuális József Attila–Illyés Gyula-modellt illetően), szembe kellett nézzen e hagyomány első nagy képviselőjével, Petőfivel is. Ugyanakkor azt kell látnunk, hogy élete végén többször foglalkozott Petőfi verseivel, elismerte személyiségének erejét és költői nagyságát („De tessenek már végre olvasni is a verseit. Meg fognak lepődni: nagy költő volt”)³, s abban a beszélgetés-sorozatban, amelyben a magyar politikai költészet hagyományait tekinti át, kitüntetett helyet ad neki, poétikai fogásait méltatja, s több versét, pl. a *Nemzeti dalt*, kiváló alkotásnak minősíti⁴ – nagy kár, hogy véleményét Petőfi *egész* költészetéről részletesebben nem tárta a nyilvánosság elé.

Épp ezért meglepő annak tudomásul vétele, hogy a lírikus Petri Petőfiről regényt tervezett – ráadásul úgy, hogy – amennyire megállapítható – hosszú időn keresztül, s még utolsó éveiben is foglalkoztatta a regény kidolgozásának gondolata. Ahogy kései feljegyzéseiben olvashatjuk: „Engem mindenestre foglalkoztatott egy időben egy ilyen regény gondolata: Petőfi Oroszországban, aztán szökés Nyugat-Európába, összebarátkozás Marxszal! s a kiegyezés után retour Magyarországra. Ennek a fantasztikus filozófiai kalandregénynek a lehetősége ma is foglalkoztat”⁵. A regény terve minden bizonnyal a hetvenes években fogamzott meg: akkor adott be Petri, ösztöndíj-pályázatra valamely – konkrétan nem rekonstruálható – regénytervet, amely, meglehet, a pályázat sikertelensége okán, nem realizálódott; ám a kései visszaemlékezés *régi* időre tolja vissza a terv megszületését, s ezért alighanem megengedhető a feltevés, hogy a pályázott mű a Petőfi-regény lett volna. A kései vázlatokból is nagyon kevés derül ki. Ami a tervből rekonstruálható: Petőfi megmenekül, tífuszba esik, kihull haja-szakállja, Oroszországon keresztül valahogy (Amerikán keresztül?) Európába kerül (más változat: a Balkánon keresztül bujdosva jut Nyugat-Európába), Marx-szal megismer-

³ PETRI György, „A költő és az egyszerűség. Petőfi sorstervező művészet”, *Népszabadság*, 1995. március 4. 54. sz. *Könyvszemle* című melléklet, 3.

⁴ PETRI György, A szabadság hagyománya: A magyar politikai költészet klasszikusai. Petri Györggyel beszélget KISBALI László és MINK András (Budapest: Beszélő, 2001), 61–79.

⁵ A regény tervének törmelékei a *Feljegyzések egy nagy spirálfüzetbe* című, 1999-re datált közleményben olvashatóak – a továbbiakban minden idézetet e helyről közlök: PETRI György, „Feljegyzések egy nagy spirálfüzetbe”, *Holmi* 14, 11. sz (2002): 1375–1393.

kedik, „karakterváltáson” megy át, majd aggastyánként hazatér, felismerhetetlenül, a millenniumi ünnepségek idejében, nem ír semmit – utolsó eseményként öregemberként egy nagyítóval játszik, s kiéget valamit. E terv vázlatához néhány (nagyon kevés) ötlet csatlakozik, a kortárs történelem elég önkényesen és hiányosan összeválogatott eseményeit illetően; ami feltűnő, hogy ezek az ötletek mind a világtörténelmi *környezetet* járják (járják) körül, s Petőfi cselekedeteit, szándékait, elképzeléseit illetően semmit nem tartalmaznak – hacsak a végső kiábrándult jelenetet nem tekintjük Petőfi figuráját illető szimbolikus víziónak.

E kétségbeejtően sovány vázlat kapcsán persze felmerülhet nagyon sok (elismerem: félig-meddig jogtalan) kérdés egy megvalósítható Petőfi-regény utópiáját illetően: a kalandos megmenekülés *után* vajon mit akar, mit csinál a főhős? ír-e új verseket, s ha nem, akkor miért nem? miből él? kikkel találkozik: a magyar emigrációval? az európai forradalmárokkal? az európai költőkkel? a verseit megzenésítő Nietzschével? mit gondol otthon maradt feleségéről, annak sorsáról, új házasságáról? hogyan vélekedik a magyar szabadságharc végéről, a remények elvesztéséről? ha Marx-szal barátkozik, miről beszélgetnek: a szocializmus utópiájáról vagy a nacionalizmus-internacionalizmus dilemmáiról? csatlakozik-e a kibontakozó munkásmozgalomhoz vagy nem? miért jött haza? mikor hazatér, érdekli-e a magyar irodalom akkori helyzete s a magyar szellemi élet és a politika (a szociáldemokrácia)? ha ő felismerhetetlen is, ő felismeri-e régi ismerőseit, s mit gondol róluk? stb. stb. S a legnagyobb kérdés: mit jelenthetett Petri számára a „filozofikus kalandregény” kategóriája? Vajon a Voltaire-féle XVIII. századi kalandregényeket (*Candide*, *Vadember*; esetleg a hetvenes években nálunk is megjelent filozofikus lengyel pikareszkregény: Jan Potocki: *Kaland a Sierra Morenában*) vélte volna követendőnek, vagy a szintén XVIII. századi filozofikus, de persze kalandos nevelődés-regények nagy példáit (Fielding: *Tom Jones*, Goethe: *Wilhelm Meister*) tekintette volna mérvadónak? S vajon a szereplők cselekedetei vagy beszélgetései képezték volna a filozofikusságnak alapjait? S vajon milyen modalitásban fogalmazódott volna meg a példázat-regény: patetikusan, didaktikusan vagy ironikusan?

Egy ilyen regény, ha megszületik, alighanem feltűnést keltett volna a Petőfi-irodalomban: míg Petőfi csodálatos, mesei túlélésének, feltámadásának, transzcendens jelenlétének nem kevés példájával találkozhattunk az elmúlt százötven év egészen különböző irodalmi műveiben, addig Petőfi életben maradásának és további működésének „realista” víziója nem született meg (hacsak nem számítjuk ide Jókai Mórnak nagyon érdekes regényét, a *Politikai divatokat*, amely Petőfi sorsának kétféle variációját is megpendíti: egyrészt leírja a hősi halál lehetőségét is, másrészt pedig visszahozza az 1860-as évek világába a Petőfi-alterego züllött, alkoholista csavargó változatát is); s csupán

egy érdekes művészi kísérletről tudok, amely mintegy megelőzné Petri elképzeléseit. Cs. Szabó László a harmincas években írt egy nagyon szép elbeszélést arról, hogy Petőfi, 1847-ben, tervezett házasságának kudarca után külföldre utazik, Párizsba megy, találkozik Béranger-val, Proudhonnal; az ottani februári forradalomban harcol, majd letartóztatják – ’52-ben kiengedik, hazajön, s mindenütt csak saját legendájával találkozik... Arannyal is találkozik, ő sem ismeri fel, de ő is hisz az addigra mitikussá növesztett legendás történetben. Petőfi itt sem leplezi le magát, majd eltűnik, s csak legendáit hagyja meg Magyarországnak⁶. S csupán távoli párhuzamként említhető meg Ady Andre érdekes, bár nem részletezett látomása: „Ha gazemberek és ostobák bele nem kergetik a háborúba, ahol elveszett, bizonyosan Párizsba kerül, konspirál III. Napóleon ellen, gyönyörű dolgokat ír, s talán a Commune alatt éri a halál”⁷. Petri, a vázlatokból kiolvashatóan, több történeti, külső, mondhatnám: külsődleges részletet is alaposan kidolgozandónak szánt – meglepő módon azonban arra nem utalt tervezetében, hogyan is alakítaná Petőfi figuráját, s mit is érthetett (vajon pszichológiailag? ideológiailag? világnézetileg?) a kiemelt „karakterváltás” kategóriája alatt – meglehet, ezen a téren megtartotta volna a konvencionálisan hagyományozódott Petőfi-imágó körvonalait.

Ami a legérdekesebb: ha Petri a hetvenes években megírta volna Petőfi-regényét, a regény tökéletesen besimult volna annak a kornak jelentős művészeti áramlatába, amely – akár Petőfi kapcsán, akár éppen Petőfi hiányának felmutatásával – a forradalom *utáni* állapotok körülírásával, ábrázolásával foglalkozott, amely a forradalom lehetőségét csak mint elmúlt idők utópiáját tudta elképzelni, s a forradalmak után következő, szinte természetesnek tekintett zsarnokság és kilátástalanság rögzítését próbálta meg. A hetvenes évek elején, az éppen aktuális évforduló kapcsán Petőfi neve és jelentősége ismét erőteljesen forgalomba került, igen sok vers foglalkozott alakjával (csak a jelentősebb költőket említve: Utassy József, Veress Miklós, Spiró György, Szilágyi Domokos; itt említhető Bereményi Géza és Cseh Tamás nagyon népszerű dala is Petőfi haláláról), az epikai alkotások közül pedig egy impozáns sorozat idézhető fel, amelyeknek mindegyike a forradalom *leverésének* következményeivel kívánt szembenézni (bizonyára nem függetlenül attól, hogy a szabadságharc utáni elnyomás allegorikusan ráérthető volt az 1956 utáni rendszer működésére is). A teljesség igénye nélkül idézném fel e regényeket: Dobai Péter: *Csontmolnárók* (1974), *Vadon*⁸ (1982), Nagy András: *Toron, 1867*

⁶ Cs. SZABÓ László, „Egy gondolat bánt engemet...”, *Nyugat* 29, 11. sz. (1936): 327–340. – Új kiadása: Cs. SZABÓ László, „Egy gondolat bánt engemet”, in Cs. SZABÓ László, *Apai örökség: Összegyűjtött novellák*, 1. kötet: 1928–1944 (Budapest: Mundus Kiadó, 2004), 111–126.

⁷ ADY Andre, „Piros és fekete” (1910), in ADY Andre, *Publicisztikai írásai*. Szerk.: VEZÉR Erzsébet (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987), 719–723.

⁸ A *Vadon* című regény érdekessége, hogy bár az 1850-es évekről szól, a mottója Petőfi-idézet!

(1978), Lányi András: *Hölgyek titkára* (1984 – megj. 1990), s mellettük feltétlenül megemlítendő az a két nagy sikert aratott regény is, amelyek, ha nem kapcsolódtak is közvetlenül tematikusan a '48–49-es eseményekhez, de korszakábrázolásuk kapcsán feltétlenül beleilleszkedtek az uralkodó tendenciába; Spiró György: *Kerengő* (174), valamivel később: *Az Ikszek* (1981) – amelyek Petri György szűkebb társaságában is komoly recepciót nyertek; s melléjük megemlíteném a hetvenes években megjelent nagysikerű, s komoly magyar recepcióval rendelkező szovjet regényt is (Bulat Okudzsava: *Szegény Avroszimov*), amely hasonlóképpen a dekabrista felkelésnek utóéletét tárgyazta; s hozzájuk sorolnám a korban elkészült, nagyon kiábrándult, sokszor ironikus magyar történelmi filmeket is: Lányi András: *Segesvár* (1974); *Ál-Petőfi* (1984)⁹, Bódy Gábor: *Amerikai anizs* (1975), Lugossy László: *Szirmok, virágok, koszorúk* (1984), Elek Judit: *Mária-nap* (1984). A Petőfiről folyó értelmiségi-művészi diskurzus, amely több mint száz éven keresztül a forradalmár Petőfi alakját tematizálta, ebben a korszakban radikálisan átalakult: vagy a Petőfi-modell hiányát járta körül az aktuális történelmi körülmények között, vagy egyenesen a hagyományos Petőfi-modell lehetetlenségét sugallta. Petri, minden valószínűség szerint e diskurzus ismeretében tervezte volt meg regényét (akkor is, ha egyes emlékezések szerint prózai műveket nemigen olvasott el¹⁰) – e diskurzus hatására távolította el Petőfit a magyar környezettől és történelmi helyzettől, hogy egy későbbi korszaknak (a millenniumi nagyhatalmi ábrándok korszakának) felidézésével iktassa ki a magyar történelem világából Petőfinek akár reális, akár ideális alakját.

E regénynek legérdekesebb mozzanata épp ez a kiiktatás lett volna: annak bemutatása, hogy a Petőfi-féle tartás – Petri víziója szerint – nem volt elképzelhető a Petőfi halála utáni világban. Bizonyára volt ebben a szemléletben egy jó adag maradék marxista történelem- és irodalomszemlélet is: hisz a korszak hivatalos és neomarxista irodalomtörténete egyaránt úgy tüntette fel, hogy Petőfi halála után szakadék támadt a magyar irodalom fejlődésében (Lukács György és Fehér Ferenc véleménye szerint „a »szent« magyar irodalom a segesvári csatatéren elesett, és teljes nagyságában csak a fiatal Ady publicisztikájában és első érett kötetében támadt fel”¹¹) – nyilván emiatt kap egyedül Marx említést a tervezetben Petőfi európai tájékozódását illetően. A túlélő Petőfi ily kontextusban nyilván nem nyerhetett heroikus ábrázolást (holott Petri, nyilatkozataiban, elismeréssel beszél arról, hogy Petőfi, mint

⁹ Az *Ál-Petőfi* film érdekessége, hogy benne a kissé megöregedett márciusi ifjakat, Petőfi barátait, az irodalmi élet ismert figuráit, többek között Petri György barátai alakították (Vajda Mihály, Radnóti Sándor, Spiró György, Tamás Gáspár Miklós és mások).

¹⁰ Spiró György szíves szóbeli közlése

¹¹ FEHÉR Ferenc, „Irodalomtörténeti belügy vagy a nemzeti önnevelés kérdése: Közbeszólás egy közbeszóláshoz?”, *Kritika* 6, 11. sz. (1968): 53. (Fehér itt Lukács György véleményét interpretálja.)

nagyszabású személyiség a maga sorsát és halálát is meg tudta tervezni és szervezni: „Sajátos sors-érzék munkált benne, kérlelhetetlenül megkonstruálta a végzetét”), hanem a kiábrándult kontemplatív szemlélőnek szerepe juthatott csak neki: oly szerep, amely a kilátástalan magyarországi és a beláthatatlan európai mozgások megtapasztalása után csak *nézésével* tudja képviselni megvesztegethetetlen erkölcsi tartását. A regény tervezett befejezése alighanem megidézné – ismét a hetvenes évek kontextusának értelmében – Petri első kötetének erkölcsi, mintegy programként (és persze példaként) megfogalmazott útmutatásait: egyrészt az elvi hűség állandóságát és relativizmusát illetően („Amiben hittem, / többé nem hiszek. / De hogy hittem volt, / arra naponta emlékeztetem magam” – *Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből*), másrészt pedig az erkölcsi tartás megingatatlanságának igényét illetően („akkor a csendünk / el nem fordult tekintet / akkor jelenlétünk / és döntsék el /mit tehetnek velünk” – *Kizsarolt, nevetséges életünket*). Úgy vélem, e regény Petőfije, ha csak a kilencvenes évek vége felé fogalmazódott volna is meg véglegesen, ezt a jóval korábban kimondott állásfoglalást képviselte volna, nyilvánvalóan erősen átironizálva a hajdani szólam erősen heroikus retorikáját. Hiszen az öreg Petőfi „el nem fordult tekintete” a tervezet alapján már nem kifelé, a világ felé fordult volna, hanem csak játszik a nézésével („öregember egy nagyítóval játszik, kiéget valamit”), s nézésével, játékaival csak csekély jelentőségű tüzet tud kicsihozni: íme, a forradalom lángjából nemhogy tűzijáték sem maradt, hanem csak játék a tűzzel.

Petri rendkívül töredékes vázlaiból természetesen nem lehet következtetni arra, milyen is lett volna az elkészült regény (azok az odavetett feljegyzések, amelyek a kidolgozás aprólékosabb munkálatait célozták volna, inkább csak segédanyagként értelmezhetők), s persze az is nagy kérdés, hogy az eredendően lírikus alkatú Petri egyáltalán meg tudott volna, s ha igen hogyan, birkózni az epikus ábrázolás egészen más típusú követelményeivel. De elképzelésének szélsőséges merészsége és újszerűsége mindenképpen megérdemli, hogy a tervezett vállalkozást komolyan vegyük, s csak sajnálkozhatunk azon, hogy egy nagy elképzelésből ily kevés kézzelfogható anyag maradt reánk.

